

EGY SIENAI SZEMTANÚ NAPLÓJA BUDAVÁR 1686-I OSTROMÁRÓL

ÍRTA :
VÁRADY IMRE

TANULMÁNYOK BUDAPEST MULTJÁBÓL V.
KÜLÖNLENYOMAT

BUDAPEST, 1937

Egy sienai szemtanú naplója Budavár 1686-i ostromáról.

Az 1686-i ostrommal foglalkozó egykorú olasz nyomtatványoknak szinte áttekinthetetlen áradatában, a történeti szempontból értéktelen tömérdek lom között, amelyet ügyes nyomdászok hoztak forgalomba a nagy esemény izgalmában élő közönség kíváncsiságának kielégítésére és üzleti érdekből, nem egy hasznavehető, a tények hűségese megörökítésére törekvő írás is napvilágot látott — s merült érdemetlen feledésbe. A modern napisajtó haditudósításait helyettesítő röpívek s apró füzetek (giornale-k, diario-k, ragguaglio-k, relazione-k) szinte kivétel nélkül a Bécsben nyomtatott hivatalos jelentések adatait ismételték, legtöbbször csonkán, elferdítve, mende-mondákkal tarkított tálalásban. Kiadók legfőbb törekvése a gyors hírszolgálat volt : a források megbízhatóságát inkább csak hangoztatták, semmint komolyan vették. Ezeknek a rendszerint hetenként megjelent közleményeknek nagy keletje volt, tekintélyes példányszámban kerültek forgalomba, tehát elég bőven maradt is belőlük mutatóba, olasz városi és családi könyvtárakban. Nagyobb hitelre érdemes szemtanúk tollából eredő írások azonban — az akkori közlekedési és nyomdai viszonyok mellett — csak kivételesen, s akkor is jelentős késéssel juthattak a nyilvánosság elé az *ostrom folyamán*. A táborban készült naplók túlnyomó része vagy megbízásból íródott, hivatalos kiküldöttek, követek részéről, esetleg egyes előkelő személyiségek használatára, s csak kéziratban maradt fönn az utókor számára, vagy pedig a győzelem után jelent meg könyvalakban, amikor a tömegek lelkesedése és öröme ugyan még elég nagy volt ahhoz, hogy dicsőítő ódák s epepeák kiadása jó keresetet ígérjen a nyomdáknak, de már csak a magasabb körök érdeklődtek az ostrom története, tehát elmúlt, aktualitásukat veszített események iránt. Ezért volt, hogy a mai napig is több-kevesebb komoly történeti érdekekkel bíró naplók rendszerint íróik, vagy ezek családjaiknak költségén, csekély példányszámban láttak napvilágot s nem igen kerültek közkézre, hanem kegyelettel őrzött emlékeként főleg hozzátartozók és barátok könyvtáraiban temetődtek el és sok esetben mindmáig elkerülték a kutatók figyelmét.

Az ilyen írások szerzői legtöbbször előkelő származású önkéntesek, ami nemcsak a címbeli »volontario«, »venturiero« jelzésből tűnik ki, hanem a nagy rokonszenvből és tájékozottságból is, amellyel az Európa minden országának főnemességét fényesen képviselő önkéntes-alakulatokról megemlékeznek. Bár Károlyi Árpád gondosan megrostált adatai alapján bizonyos, hogy ezeknek az önkénteseknek sem számuk, sem haditetteik révén jelentős szerep nem jutott Budavár ostromában, sőt vakmerőségük és dicsőiségvágyuk nem egyszer zavart okozó vállalkozásokba sodorta őket

és környezetüket, erkölcsi szempontból emléküik méltán tiszteletet érdemlő, nemcsak mert koruk szellemének, a hit erejének, az eszme szolgáltatában véraldozatra is képes hősiségnek kifejezői voltak, hanem mert halálmegvető lelkesedésükkel napról-napra megújuló példát adtak az ostromló seregeknek, kitartásra, lendületre tanítottak, a csüggedőknek szilaj elszántságuk biztató látványát nyújtották. A történelem nem is tagadta meg tőlük elismerését, de személy szerint csak elenyésző kis részük hírét tartotta fenn, nem annyira az egyéni kiválóság, mint inkább egyes ősi neveknek a kortársak előtti népszerűsége alapján. Így aránylag a legterjedelmesebb az angol, francia és spanyol önkéntesek névsora s legfogyatékosabb az olaszoké, akik kis államok fiaiként Európa köztudatába csak akkor írták be nevüket, ha a császárság szolgáltatában már magas polcra sikerült emelkedniök. A naplószerkesztő olasz önkéntesek feljegyzéseiből ugyan számos honfitársuk nevét lehetne összegyűjteni, sőt az angol, spanyol és francia névsort is ki lehetne egészíteni,¹⁾ de — ha elfogadjuk több egykorú olasz forrás egybehangzó adatát, mely szerint körülbelül kétszáz volt az ostromban résztvett olasz ifjak száma —, e kegyeletes szorgalom is legfőljebb annyi sikerrel járna, hogy a névtelen hősöknek egy tizede lépne ki az ismeretlenség homályából. A Buda elfoglalását ünneplő költemények a császár, Ince pápa s a fővezérek dicsősége mellett legfőljebb Caraffa, Veterani, Negrelli, Caprara, Piccolomini s hasonló közismert nevek érdemeit zengik: a kisebb rangúak közül Michele D'Aste-n kívül alig került valaki az alkalmi óda-szerzők lantjára. A későbbi olasz történetírás pedig, bár korán kifejlesztett regionális kutatócentrumok útján a legszűkebb helyiérdekű eseményekkel és személyekkel is behatóan foglalkozott, hosszú időn át tervszerűen elhanyagolta a császári udvar, politika és hadsereg olasz nagyságait — tehát annál inkább a kisebb szerepű egyéneket —, mert a risorgimento gondolat- és érzésvilága számára a római szent birodalom iránti hűség szinte hazaárulásszámba ment s az objektív tudománynak nem kis munkájába került a közvélemény meggyőzése arról, hogy a napoleoni időkig Észak- és Középolaszország a császárságnak lévén alárendelve, Bécs szolgálata nem az olasz érdekek ellen való, megvetést érdemlő behódolás, hanem hazafias kötelesség s e tartományok olaszai részére a politikai, katonai és sokszor irodalmi és művészeti érvényesülésnek szinte egyetlen módja volt.

A szóbanforgó naplók szerzői rendszerint névtelenül jelentették meg följegyzéseiket: írásaik hitelét jobban biztosította a nyomdász tekintélye, vagy az az előkelő személyiség, akinek munkájukat dedikálták, mint saját ismeretlen ifjú nevük. Írói babérokra sem vágytak; jobban értéktek a kard, mint a toll forгатásához s élményeik, értesüléseik megörökítésében kizárólag katonai szempontok vezették őket. Rövid, színtelen, olykor stilisztikailag sem kifogástalan mondatokba foglalt jegyzeteik úgy hatnak, mint sebtiben papírra vetett tábori jelentések, az egyes írók egyéniségére alig vetnek világot, de bizonyos frissesség, közvetlenség nem tagadható meg tőlük. Egyéni véleményt az ostrom vezetéséről, a hadműveletek helyességéről vagy hibáiról ritkán kockáztatnak meg, s ha a tények pusztá közlésén kívül néha mégis elejtenek egy-egy bíráló megjegyzést, ez mindig csak a táborban közszájon forgó véleményeket fejez ki. Mint

alantas tiszték, természetesen szűk szemszögből látják az eseményeket s amikor szélesebb áttekintést akarnak nyújtani az ostrom menetéről, vagy hallomás után indulnak, vagy — nem ritkán — a hivatalos jelentések-ből tájékozódnak. Érdekességük azonban éppen a kis részletrajzokban van, amelyek az ostrom stratégiai rekonstruálásához talán semmivel sem járulnak hozzá, de jellemzők a tábor életére, hangulatára s emberileg közelebb hozzák két és fél század távlatából az eseményeket és alakokat.

A Budavár visszafoglalásának könyvészetében eleddig ismeretlen napló, amellyel itt foglalkozni kívánunk, minden tekintetben jellegzetes képviselője műfajának. Olasz önkéntes munkája, a vár eleste után névtelenül jelent meg, s dísztelen, olykor szinte nyers előadásban ad hírt egy lelkesen vitézkedő, eleven elméjű ifjú katonatiszt benyomásain és megfigyelésain át az ostrom 75 napjának azon eseményeiről, amelyeknek a szerző résztvevője s szemtanúja volt, vagy amelyekről társai révén közvetlen tudomást szerezhetett. Figyelmünkre nem annyira új adatainál fogva érdemes, mint inkább eddigi ismereteink megerősítőjeként s mert az egyetlen e nemű írás, melynek szerzője azonosítható volt és így az ő személyében mintegy a Budavár alatt küzdött névtelen olasz hősök iránt róhatjuk le e megemlékezéssel a kegyelet áldozatát.

Siena híres régi nyomdájában, a Stamperia del Pubblico-ban 1686 december elején egy csinos kiállítású kötetke látott napvilágot *Diario dell' Assedio e Presa di Buda comprendendo anche la Marchia a quella volta. Descritto da Cavaliere Senese che milita in qualità di Volontario nell'Esercito di S. M. Cesarea* címen.

Nem volt az egyedüli Budára vonatkozó munka, mely ez időben a városi nyomdát foglalkoztatta. Piemonttól Toscanáig és Sinigalliától Rómáig minden nagyobb templom hálaadó istentiszteleteket tartott, minden valamirevaló város örömnepségeket rendezett Buda felszabadulása alkalmából s a poéták százai köszöntötték ékes latin és olasz ritmusokban a drága keresztény vérről megváltott *Ungaro Soglio*-t.²⁾ Siena közönsége is ujjongva osztozott Európa diadalmármórában. A S. Domenica di Siena templomban október 1-én Bonaventura Colombini dömés páter mondott óriási tömeg előtt ünnepi beszédet a nagy esemény jelentőségéről,³⁾ a Madonna in Provenzano október 11-i Te Deum-ára a polgárság bőkezűségéből hetekig tartó munkával díszítették föl a templomot,⁴⁾ a sienai akadémiák költői, papok és világiak, prózában és versben siettek kifejezést adni az összereszténység, vagy a császárhű város nevében a győzelem feletti örömeiknek⁵⁾ s a szomszédos Pienza városka Francesco Maria toscanai herceg, Siena kormányzója bíborosi kinevezésével együtt már szeptember 8-án ünnepelte Buda visszafoglalását.⁶⁾

Ebben az ünnepi hangulatban kétségtelenül nagy érdeklődéssel találkozott e kis ostrom-napló, hiszen Siena egy derék fiának a nagy küzdelemben való fegyveres részvételét hirdette s így a győzelem érdemének egy sugarát vetette magára a városra is. A névtelenség csak az utókor elől rejtette el századokra a szerző kilétét: a kortársak jól tudták s fel is jegyezték nevét, mely egy ideig annál nagyobb tiszteletnek örvendett a sienai patriciusok körében, mert egy másik, a könyvnél még hitelesebb bizonyság az ifjú lovag katonai kiválóságáról is ugyanakkor jutott nyilvánosságra

A *Diario dell' Assedio di Buda*-ról, melynek alighanem egyetlen fennmaradt példányát a sienai Biblioteca Comunale őrzi, Galgano Bichi apát *Indice di autori senesi* című egykorú kéziratos katalógusában⁷⁾ azt írja, hogy az Paolo Amerighi sienai patricius munkája. A pontos és lelkiismeretes kutatóként ismert apát állítása magában is teljes hitelt érdemlő, de megerősíti egy másik kortárs, a tudós Antonio Sestigiani is, aki *Ordini, armi, residenze e altre memorie di famiglie nobili di Siena* című, ugyancsak kéziratban maradt műve 1697-ben írt első kötetének c. 37. t. lapján az Amerighi család jelesebb tagjairól szólva többek közt ezt mondja: »Pavolo del Capitano Marc' Antonio capitano in Germania si ritrovò all' impresa di Buda fatta dall'imperiali il 16. . della quale descrisse l'assedio e la presa, che da esso mandata al padre fu in Siena stampata.«⁸⁾ Ugyanitt folytatólag azt olvassuk, hogy »Nell'impresa della città e ponti di Ezech fatta parimente dall'imperiali il 1685, ritrovandosi detto Pavolo sotto la condotta del conte Giacomo di Lesle Maresciallo di S. M. C. acquistato uno stendardo del nemico fu appeso alla chiesa Collegiata di Provenzano di Siena dove di presente si vede.« Ennek, az eszéki hídnál zsákmányolt török zászlónak a Santa Maria in Provenzano templom egyik kupolapillérjére való kitűzésével ért véget a sienai győzelmi ünnepségek sora, a trofeum hős megszerzőjének és felajánlójának neve pedig feliratban megörökítve egyszerre híressé lett városszerte.⁹⁾

Az eszéki hídnál szerencsésen vitézkedő, Budavár falai alatt kétszer megsebesült naplószerkesztő Paolo Amerighi régi és előkelő sienai család sarja. A 14. század vége óta, amikor Agnolo di Maestro Amerigo di Gherardo a legfelsőbb »Magistrato del Concistoro«-ban foglalt helyet,¹⁰⁾ a család számos tagja játszott jelentős szerepet Siena történetében. Így 1408-tól kezdve kilenc Amerighi vett részt a város kormányzótanácsában (Magistrato dei Riformatori);¹¹⁾ a spanyol megszállás idején Marc' Antonio az »Otto di guerra« nevű tanácsban a nemzeti ellenállás egyik főszervezőjeként tűnt ki¹²⁾ s szónoka volt egy szomorú emlékü követésnek V. Károly császárral¹³⁾ fivére, Marco Amerigo a Strozziak udvarában képviselte Sienát, majd Rómában járt segítségért a spanyolok ellen¹⁴⁾ s Alessandro Amerigonak is magas megbízásokban volt része.¹⁵⁾ Amerigo Amerighi állt annak az összeesküvésnek élén, mely Don Diego Urtado di Mendoza-t spanyoljaival kiverte Sienából s ennek fivére, Pier Maria a városi milícia vitéz kapitánya volt.¹⁶⁾ Mario di Amerigo-tól kezdve (1598) többen viselték a Szent István-rend lovagruháját, az eszéki hős nagyatyja, Paolo pedig grófi rangot kapott. A családnak egy másik ágából a jogász Mario Amerighinek¹⁷⁾ és Pompeo Amerighi apátnak¹⁸⁾ emléke maradt fenn, míg 1697-ben egy Stanislao Amerighi mint I. Lipót császár »ephebus«-a tett doktori vizsgát a bécsi egyetemen,¹⁹⁾ miután már az előző évben máltai lovag lett.²⁰⁾

Paolo Amerighi atyja, Marc' Antonio, ifjú korában maga is császári szolgálatban állott, résztvett a harmincéves háborúban s kapitányi ranggal vonult vissza sienai birtokára. Filomena Placidivel kötött házasságából 1664 szeptember 12-én született fiát²¹⁾ katonás szellemben nevelte s a hadi pályára szánta. Mikor Bécs felszabadítása után elérkezettnek látszott a törökkel való végleges leszámolás ideje s Európa minden nemzetének nemes ifjai közül egyre többen sereglettek — akár lelkesedésből, akár az érvénye-

sülés szándékával vagy csak katonai kiképzés és hadi tapasztalatok gyűjtése céljából — a keresztény zászlók alá, a fiatal Amerighi gróf is elhagyta a szülői házat és 1684 elején a skót származású De Leslie Jakab tábornagy ezredébe vétette föl magát, melynek parancsnoka Spinola örgróf alezredes volt.

A tűzkeresztségen Paolo még ez évben átesett s 1685 nyarán ezredével Észék alá került, ahol augusztus 13-án, a nevezetes híd elfoglalásáért vívott heves harcban annál inkább feltűnt bátorságával, mert az ezred legfiatalabb tisztje volt. Egyre a legveszélyesebb pontokon küzdve, végre is megsebesült, de azért elég ereje volt arra, hogy meztelen karddal megöljön egy török zászlótartót és zsákmányát, egy rendkívül díszes, nagyméretű, felírásokkal gazdagon himzgett lobogót, személyesen vitte el parancsnokához, aki azt vitézsége jutalmául neki ajándékozta.

E sokat ígérő kezdet után De Leslie »tanácsára és biztatására« továbbra is a császári hadseregben maradt s Buda ostroma folyamán katonai érényeivel feljebbvalói fokozott elismerését érdemelte ki. A július 27-i roham alkalmával kétszer megsebesült, de hamarosan talpraállva, a további harcokban is résztvett s jelen volt a vár elfoglalásánál is.

November hó 25-én távozott ezrede kötelékéből, e napon kelt De Leslie tábornagnak az a megleghangú igazoló és ajánló írása, melyből a fenti részleteket tudjuk és arról is értesülünk, hogy Paolo a következő hadjáratra vissza szándékozik térni Magyarországra »per autenticare il zelo al servizio di S. M. Cesarea in qualche posto più riguardevole dovuto al suo merito«, melynek alapján előléptetése is bizonyosra vehető.²²⁾

Szülővárosába érkezve, a török zászlót a Szent Szűz iránti hálája és tisztelete jeléül a S. Maria in Provenzano templomnak ajánlotta föl, melynek rektora és előjárósága az ex-voto adomány ajándékozásáról és elfogadásáról 1686 december 17-én jegyzőkönyvet vett föl s ebben részletesen leírja a lobogó alakját, színét, díszeit, közli a rajta levő arab feliratok olasz fordítását s De Leslienek a jegyzőkönyvhöz mellékelte okmányára hivatkozva, megemlékezik az adományozó érdemeiről is, aki »in così giovanile età d'anni vinti... con sì propitia fortuna... militò... per la fede cattolica«.²³⁾

A budavári napló, melynek kéziratát már előbb alkalma volt apjához eljuttatni, körülbelül akkor hagyta el a sajtót, amikor Paolo téli pihenőre visszaérkezett Sienába.

*

A *Diario* tartalmának alábbi ismertetésében, az ostromtörténet legmegbízhatóbbnak tartott főforrásaival és Károlyi Árpád leírásával egyező tudósításokat főlegesen volna tüzetesen tárgyalni. Ezek számunkra csupán keretét képezik azoknak a részleteknek, amelyek helyenként új színekkel járulnak hozzá a várívás bizonyos fázisairól eddig alkotott képhez, nevekkal és egyes személyekre vonatkozó adatokkal egészítik ki ismereteinket, vagy bármilyen más szempontból érdemesek arra, hogy foglalkozzunk velük. Csak ez utóbbiakra fogunk tehát részletesebben kitérni, az elbeszélést pedig lehetőleg rövid vázlatban adjuk.²⁴⁾

A napló Lotharingiai Károly seregének Párkány²⁵⁾ alatti gyülekezése és — mint a cím is jelzi — Buda felé vonulása leírásával kezdődik. A császár elhatározása, hogy döntő ostromot indít a fontos vár visszavételére,

általános örömet keltett mind a tisztek, mind a közemberek között. A párkányi tábornak a nagy vállalkozás előkészületei foglalják el, a katonák vesszőfonadékok és sánckosarak készítésével hasznosítják a várakozás néhány napját. A párszáz lovasból álló előőrstől jó hírek érkeznek: a Duna mentén török ellenállás nem fenyeget, hamarosan elindulhat tehát a sereg. A folyó mindkét partját szélesen ellepő fényes katonaság gyönyörű látványt nyújt. A víz tükre alig látszik a hadak szükségleteit szállító hajók százaitól. Károly hadoszlopa június 19-én érkezik Buda alá, ahol elhelyezkedését a várbeliek nem zavarják, a török ágyúgolyóknak csak egy jobbágy esik áldozatul, de a foglyok vallomása szerint a védők minden áldozatra elszántan készülnek az ellenállásra. Pest helyőrségét a várba vonták vissza, ez alkalommal a bajorok egy ágát és 30 törököt ejtenek foglyul s ezek azt állítják, hogy a falak között így is csak 7000 janicsár és 1600 spahi van a lakosságon kívül.

Másnap »con la maggior maestria di guerra« a keresztények elkezdik az ostromművek építését, miközben Lodron horvátjai a környéken portyáznak s egy csauszt fognak el 40 törökkel, akik a megszállásról mitsém tudva, igyekeztek Buda felé. Várbeli szökevények hírül adják, hogy a török katonaság csak az esetben hajlandó komoly védekezésre, ha az ostrom elején minden ember 10—10 tallért kap, ha néhány fogságban tartott tiszt és közember visszanyeri szabadságát s a basa megígéri, hogy nem fogja a végletekig erőszakolni a vár tartását.

21-én a bajor választófejedelem hadai átkelnek a Dunán s a palotai oldalon foglalnak helyet. Serényen folyik a futó- és vívóárkok ásása, az útegek felállítása, s közben a lovasság Fehérvár felé keres dúsabb legelőket.

Az alsóváros falán 24-én ütött rés akkora, hogy a vívók itt megvethetik lábukat. 26-án betörik az alsóváros kapuját is, e műveletek azonban nem csekély számú áldozatot követelnek, különösen a török éjszakai kitörése folytán. A keresztény tüzéség visszaveri ugyan a féktelen hévvel harcoló ellenséget, sőt a mieink üldözőbe is veszik, míg Starhemberg vissza nem parancsolja őket, de két kapitány meghal, több tiszt megsebesül s közemberekben 30 halott és sebesült a veszteségünk,²⁶⁾ amiért csak az vigasztal, hogy a törökök még drágább árát adták vadságuknak: látni lehetett, hogy egész éjjel »con piccioli lumi« takarították be halottaikat a felső városba.²⁷⁾ 27-én új harántárkok és ágyúfedezékek készülnek. A török ugyanazon a helyen, mint előző nap, újból kiront, de kétszeri eredménytelen kísérlet után 20 halottat hagyva árkaik előtt, kénytelen visszavonulni. Egy szökevény jelenti, hogy a basa fel van háborodva »per il cattivo successo delle due sortite« és 29-én a bajorok oldalán rohan ki a várból. Ez az összecsapás 10 halottunkba és ugyanannyi sebesültünkbe került,²⁸⁾ a Steinau-ezred egy alezredese, Zwitterdal, is életét vesztette.

Június 30-ról csak az ostrommunkálatok gyors haladását említi Amerighi »a dispetto di quel cane, che non ci lasciava un momento in pace.« 31-én mint örömdetes hírt följegyzik, hogy három rác pásztor többszáz juhot hajtott a fehérvári legelőkről a táborba.

Július 1-én reggel öt 24 fontos ágyú és négy mozsár kezd működni s ez utóbbiak jelentékeny kárt tesznek az egyik nagy saroktoronyban. Másnap Lotharingiai Károly seregének közelítő árkai már csak alig 200

lépésnyire vannak a várfalaktól, annak ellenére, hogy egy percre sem szűnt meg »sopra i Nostri la mista tempesta dell'inimico«. Július 3-án megnyugvással veszi tudomásul a tábor a brandenburgiak érkezését. Az említett üteg oly eredményesen működik, hogy elnémítja két rondella török ágyúit. Egy janicsár zászlótartó vallomása szerint a keresztény bombák 7000-re apasztották le a védők számát, akik aknákat kezdenek ásni »dietro la breccia di Lorena.« Az a hír, hogy e résen az ostromlók közül egyesek behatoltak volna a várba, valótlannak bizonyult. A bajor részen az ostromvonal a várpalotáig jutott előre, miközben a Duna felől egy hét és egy négy ágyúból álló 24-es üteg töri a rondellát.

A következő napon Károly főherceg meglátogatja a brandenburgiak táborát, ahol díszlovésekkel fogadják és ebédre hívják meg. Egy elfogott rác arról ad hírt, hogy néhány nappal előbb négy várbeli lovas kelt át a vizen Pest felé, hogy segítséget sürgessen a védők számára, akik a brandenburgiakat saját felmentő seregüknek vélték, s mikor rájöttek tévedésükre, ami nagy lehangoltságot keltett, a főtisztek elhitették a katonákkal, hogy nem új keresztény erők érkeztek a vár alá, hanem csak megfélemlítésre szánt csapatmozdulatokról van szó.²⁹⁾

Július 5-én a brandenburgiak, bár felvonulásuk még nem fejeződött be, körülbelül 1200 emberrel megkezdtek a közelítő árkok ásását, mely alkalommal Derfflinger tábornok fia, két hadnagy s több közember elesett.³⁰⁾ A brandenburgiak felé vezető összekötő árkok építési munkálatait egy török kirohanásnak nem sikerült meggátolnia, a mieink a falakig kergették vissza a janicsárokat, s itt elsáncolták magukat, »onde non si può descrivere come veniva da ogni parte angustiaata la Piazza.«³¹⁾

A következő napokon, míg a brandenburgiak buzgón folytatták ostromműveik építését, bajor részen két újabb ütegállás készült el, az approccio-k pedig annyira megközelítették a várpalotát, hogy »non occorre avanzarsi sino che non fusse accresciuta la breccia per prendervi posto.«³²⁾ E célból Károly is további két üteget állíttatott fel július 8-án és ez éjszaka folyamán a császáriak a középső rondella előtt a falakig hatoltak, miközben Thüngen vezérőrnagy, a közelítő árkok parancsnoka, elesett,³³⁾ Souches gróf altábornagy, Starhemberg egyik kapitánya és egy őrnagy megsebesültek, s ezekkel együtt körülbelül 20 ember halt meg vagy lett harcképtelenné.

A Károlyi Árpádnál (265. l.) részletesen elmondott július 9-i eseményekről Amerighi lényegében helyes képet ad, amikor elmondja, hogy a mieink az aknázsók munkájának védelmére heves tűz alatt tartották a várost, de az ellenség fölfedezte aknáinkat, felrobbantott egy ellenaknákat, mely maga alá temetett néhány aknázt a kapitánnyal együtt, majd pedig kitörve a várból, nemcsak nagy zavart okozott a császáriak között, hanem súlyos veszteségeket is: 40 ember elpusztult s még többen megsebesültek, nem szólva a brandenburgiakról, akik ugyancsak »persero la loro parte con uffitali, tra' quali uno de' migliori Bombardieri«. Csak annyiban téved, hogy a törököknek e nap még többre került volna, amit a csatatéren hagyott halottaikból lehetett megállapítani,³⁴⁾ mert jobban értesült források csak tíz török vesztéről tudnak.

A július 13-i gyászos kimenetelű támadást Amerighi szerint az tette szükségessé, hogy Károly herceg oldalán már akkor volt a várfal rése,

hogy hatvan ember arcvonalban rohanhatta meg, a mögötte lévő védőcölöpök is romokban heverték s ezt a kedvező pillanatot ki kellett használni, mert különben a törökök bámulatos ügyességükkel hamarosan újra rendbehozták volna őket. E roham valódi méreteiről azonban nincs tudomása, jóformán csak az önkéntesek vállalkozásának tekinti s csupán ezek veszteségéről számol be, mely rendkívüli volt »non solo per il numero, ma la qualità, essendovi stato de' Duchi, de' Principi, de' Grandi di Spagna, de' Conti, de' Marchesi, de' Baroni, de' Cavalieri; degl'Ufficiali e comuni non molti, perchè pochi ce n'andierero.«³⁵⁾ De sok ellenséges vér is folyt e napon, mert mint a budai parasztlakosok mesélték, a törökök százával dobálták egy-egy gödörbe halottaikat.

A fűtőárkok kijavítása, új ágyúknak az állásokba vontatása, új aknák ásása közben telt el a következő két nap, július 16-án pedig a bajorok »havendo . . felicemente brugiate le palizzate a piè della Rondella del Castello«, oda szerencsésen befészkeltek magukat »con la perdita del Tenente Marescial Conte Fontainè, oltre gl'Ufficiali Volontarij e comuni al numero di 70.«³⁶⁾

Élénk tűzharc folyt 17-én és 18-án mindkét részről; 19-én a török felrobbantott egy aknát »dietro li nostri Minatori«; 21-én éjjel három akna fűrészt kezdtek el a mieink s közben elkészült a rondellával szemben lévő contrascarpon a bajoroknak egy félelmetes ütege. De a török nem várta be, míg Miksa ágyúja megszólalnak, hanem 22-én hajnalban egy »assai numeroso« csapattal³⁷⁾ szörnyű ordítások közepette megrohanta a telepet, az előretolt százsz őrséget megfutamtotta, három ágyút és egy mozsarat beszögezett, halomra gyilkolva a dolgosokat és katonákat. Mielőtt a tartalék megérkezett volna, 200 keresztény esett el Lebel százsz ezredessel és Geschuvint bajor tüzérezredessel³⁸⁾ együtt. Utóbb persze sikerült visszaverni a vakmerő janicsárokat, eltávolítani az ágyúcsövekbe vert ékeket és megkezdeni a palota lövetését. Úgy látszik, e hatalmas lövegek egyike a palotát a várostól elválasztó árokban lévő löportornyot érte, mert ez s vele együtt tömérdek épület és ember irtózatossá robajjal a levegőbe repült. Mintha szörnyű földrengés rázta volna meg a talajt, az egész tábor megremegett, vad zűrzavar támadt, az asszonyok »e l'altra canaglia« félmérföldnyire futottak ijedtükben. A Gellért-hegyen át hatalmas szikladarabok hullottak a bajor táborba és Pest alá, a palota nagy része rombadőlt s akkora falrészek zuhantak a Dunába, hogy a víz színét hosszú ideig föld s törmelék lepte be. A siker érdemét a spanyol tüzemester (Gonzales Péter) magának tulajdonítja, a törökök viszont azt mondják, hogy ők maguk gyújtották föl gondatlanságból a puszkaporraktárt »per fumar il Tabacco«, de bizonyosat nem lehet tudni.³⁹⁾ Mivel a raktár körüli házakban sok ember lakott, valószínű a szökevények állítása, mely szerint másfélezer török esett a robbanás áldozatául. E nagy siker után Károly megadásra szólította fel a basát, ez azonban »arrogantemente« azt felelte, hogy semmi oka nincs a vár feladására és embereit azzal biztatta, hogy már útban van a nagyvezír 100 ezer főnyi fölmentő serege.

Július 24-én egy erős aknát robbantottak fel a mieink s ennek hatását egy újabb rohammal akarták kihasználni, de a robbanás, mint már annyi más esetben is,⁴⁰⁾ nem sikerült, sőt inkább saját vonalainkat rongálta meg.

Miközben másnap ezek kijavításával foglalkoztak a császáriak, a török előbb Lotharingiai Károly oldalán körülbelül 200 emberrel, majd hamarosan a brandenburgiak ellen sokkal erősebb csapatokkal kitört a várból s miután cselből majdnem a falakig visszahúzódtak, fokozott dühvel vetette magát újból a keresztényekre. »I Talpazi, cioè gl'Ungheresi a piedi⁴¹⁾ avanzarono contro i Turchi, ma presto piegando cagianarono qualche confusione tra nostri.« Végül megérkezett a tartalék, mire a törökök tüzéségüktől fedezve, visszavonultak. Az ágyútűz csodálatosképen nem tett kárt »a persone di qualità«, csupán Starhemberg főhadsegédének vitte el egy golyó mindkét lábát »come un rasoio«. Közemberekben azonban mintegy 40 halott és sebesült volt a veszteségünk, aminek elviselését csak az könnyítette meg, hogy az ellenség még nagyobb károkat szenvedett: »Una salus miseris socios habere penantes.«⁴²⁾

Július 26-a Amerighi szerint a másnapra elhatározott roham előkészületeivel telt el. A minden oldalról megindítandó támadás célja volt »prendere posto nelle rondelle e muraglie, da che dipendeva l'avanzamento per l'espugnazione della piazza.«⁴³⁾

A 27-i események egészen természetesen nem képes áttekinteni, de a leglényegesebb mozzanatokról tudomása van s amit maga is átélt, mint a török aknák által okozott borzalmakat, élénk színekkel írja le. A három óráig tartó véres küzdelemben, melynek az est beállta vetett véget, keresztény részről körülbelül 10.000 ember vett részt. Az ostromlók hősiessége minden szakaszon egyaránt bámulatraméltó volt s ennek megfelelően veszteségeik is meglehetősen egyformán oszlottak meg. Hogy közemberekben ez a veszteség mekkora volt, nem tudja Amerighi, és csak a bajorok és szászok sebesültjeit és halottaikat említi számszerint.⁴⁴⁾ Annál pontosabb azonban a tisztekről készített jegyzéke, melyben több, Károlynál elő nem forduló névvel találkozunk (pl. Pini, Marwitz és Zacchi vezérőrnagyok, Schlick ezredes, báró Gera, Aspremont tábornok öccse, Escalona herceg és ennek egy rokona stb.)⁴⁵⁾

Július 28-án és 29-én folytatódott a harc, mégpedig olyan hevességgel, »come se fusse stato il primo giorno dell' assedio«. A mieink homokzsákokkal erősítették meg fedezékeiket, a török palisszádjait javította s bár kövek, nyilak, gránátok, bombák és lobbanó gömbök röpködtek, robbantak szüntelenül, a keresztényeknek egy három ágyús üteget sikerült a rondella előtt üzembe helyezniök, mely csak azért nem tüzelhetett állandóan, hogy ne akadályozza meg aknászaink munkáját. Ez utóbbi hasznosnak bizonyult, mert mikor 31-én Károly és Miksa egyidejűleg újból felszólították Abdurrahmant a vár feladására és ez tagadó választ adott, Károly felrobbantatta az aknát s ezzel a várbelieket megijesztve, a parancsnokot rábírtá, hogy maga kérjen fegyverszünetet az alkudozásra. Két aga érkezett túszként a bajor választó táborába, aki a maga részéről báró Kreutz alezredest küldte egy tolmáccsal a várba. A követet nagy udvariassággal fogadták a törökök, de nem vezették a basa elé, hanem fényes lakomához ültették, melyen rizst, csirkét, sült húst, finom süteményeket, szörbetet és kávézt szolgáltak föl s többek között a keresztény táborban uralkodó olcsóságról beszéltek. Végre a basa magához kérte az alezredest, szőnyegekkel gazdagon kárpitozott deszkasátrában helyet kínálta meg s így szólt hozzá :

»Szerencsétlennek érzem magam, hogy ennek az annyiszor hiába ostromolt fontos helynek védelmére vagyok rendelve s egyfelől a császár veje és sógora, másfelől a nagyvezír szorongat, amazok hősieken harcolva, ez ridegen ellenállást parancsolva, anélkül, hogy segítségemre sietne. Akkora fontosságú ügyről van szó, melytől életem is függ, hogy kénytelen vagyok a vár feladását megtagadni s erre a jövőben sem fogom elhatározni magam. De a béke árán szívesen felajánlok bármilyen más magyarországi várat.« A báró erre kijelentette, hogy csak Buda átadásáról tárgyalhat és figyelmeztette a basát, hogy épp olyan tragikus végre lehet elkészülve, mint amilyen Németujvárt érte. Abdurrahman azonban szó nélkül vállat vont s csak mikor a követ már el akart menni, vezette egy másik helyiségbe, ahol a muftik és egyéb török urak jelenlétében ezeket jelentette ki: »Nem adhatom át ezt a helyet, amelytől kétszáz mérföldnyi országrész függ, azonkívül, hogy mintegy Törökország kulcsa is. Ezért csak megismételhetem előbbi ajánlatomat s azt legfőljebb azzal egészítem ki, hogy csak az egész kereszténységgel megkötendő egyetemes béke ellenében határozhatnám el magam a vár átadására.« A báró ezt tudomásul vette azzal, hogy tovább fogja jelenteni, de nem hiszi, hogy az üzenetnek más következménye lehetne, mint az ostrom folytatása. Estefelé a fegyverszünet tényleg véget is ért s újra megszólaltak az ágyúk.⁴⁶⁾

Nagy elkedvetlenedést okozhatott a keresztény táborban, hogy az augusztus 1-től 12-ig rengeteg munka és áldozatok árán készített aknák egymásután hatástalanok maradtak, sőt inkább építőiknek okoztak kárt, mert ezeket az eseteket Amerighi napról-napra szóvá teszi. Az augusztus 3-i kudarcban részt vett ugyan, de csak röviden említi, mivel a lotharingiai szakaszon kevés veszteséggel járt. Abból, hogy a bajorok e napon bejutottak a várkastélyba, annyi hasznuk volt, hogy »poterono riconoscere il sito del medesimo, il che molto gli haverà giovato ne futuri assalti.«⁴⁷⁾

Augusztus 7-én a felmentő sereg közeledésének hírére gyalogságunk táborát változtatott, a sebesülteket és betegeket, valamint a sajkákat Szent Endre szigetére⁴⁸⁾ szállították. Másnap vagy 4000 török és tatár jelent meg a bajor tábor fölötti magaslatokon, de a magyarokkal vívott kisebb csetepaté után ismét visszahúzódtak. A foglyok azt mondták, hogy további 2000 török áll Székesfehérvár alatt, a nagyvezír serege zömének beérkeztét várva. 10-én megint ugyanazon helyen tűntek föl a törökök, ezúttal az önkéntesek mentek ellenük, s bár jóideig tartott a harc, csak egy halottat s néhány sebesültet veszítettünk. E napnak érdekes epizódja volt, hogy »4 ben montati Ussari s'avanzarono verso i Turchi, che a cavallo dimoravano fuori della Porta di Albareale, avvicinandosi tanto, che si poterono non solo parlare, ma darsi la mano, il che osservando i moschettieri sparano tanto, che uno solo hebbe gratie d'entrare in Buda, uno restò morto, e gli altri due furon fatti prigione e tormentosamente esaminati, ma non altro hanno detto che di haver da'Turchi richiesto se il Bassà voleva dar Buda, e come stavano a monizione e cose simili.«⁴⁹⁾

Augusztus 11-én a kémek még azt jelentik, hogy a 40.000 törökből és 20.000 tatárból álló felmentő sereg a fehérvári úton halad, 12-én már a bajor szakasszal szemközt (Tétény és Promontor között) foglal állást a

hatalmas tábor s arra kényszeríti Károlyt, hogy kilépjen a circumvallatióból s mindent előkészítsen a nagyvezír részéről a következő napra várt támadás elfogadására. A szokatlan részletességgel és szemléletesen leírt 14-i ütközetben alighanem Amerighi maga is résztvett. A körülbelül 10.000 janicsárral és spahival közeledő török ellen Dünewald generálist küldte ki Károly, kilenc más ezreddel és néhány száz magyar huszárral, akik először bocsátkoztak harcba s bár »combattessero valorosamente, furono dalla fiera moltitudine degli avversari sforzati a piegare«, de Dünewald idejében felfogta az ellenséges lökést s a csata a törökök minden elszántsága ellenére a mieink győzelmével végződött. Félmér földnyi vonalon 300-nál több török holttest hevert, 500-an foglyul estek s 10 ágyú került a császáriak kezére. Minden halott zsebében 4—4 magyar aranyat találtak: ezzel akarta a nagyvezír növelni emberei harci kedvét. De ez nem igen sikerült, mert a később elfogott törökök azt vallották, hogy a szétszórt katonaság legnagyobb része nem tért vissza a táborba. A mieink ez alkalommal 60 zászlót is zsákmányoltak, melyeket Károly Bécsbe küldetett, miután előbb a sáncokra voltak kitűzve, s értésükre adta a várbelieknek, hogy beszélni akar velük. Célja az volt, hogy ezek meggyőződjenek a nagyvezír vereségéről, de a basa muskéta-tűzzel felelt a felhívásra. A 15-én kihallgatott foglyok, köztük egy Budáról menekült francia, azt mondták, hogy a nagyvezír akár »a costo di tutto l'Esercito« meg akarja tartani Budát.

16-án nagy sikerrel lötték a mieink a palissádokat, de mert rohamra nem került sor, »furno dall'inimico piantate più forte.« A törökök 20-i kísérlete, hogy segítséget vigyenek a várba, Caprara és Heissler lovaságának közbelépésén megghiúsult. A török lovasok nagy része, amilyen sebes vágásban tört be a circumvallatio egy átjáróján, olyan gyors futásban volt kénytelen visszamenekülni. Alig száz török jutott be a várba,⁵⁰⁾ ezeket a basa üdvölvésekkel fogadta, de legalább 400 halottat hagytak a táborban, míg a mi részünkről csak nyolc ember esett el és többen megsebesültek, Santini őrgrof máltai lovag, a salzburgi ezred kapitánya pedig foglyul esett.⁵¹⁾

21-én »era tale l'apprensione dell'inimico, che ci stava alla costa«, hogy egy asszony lármája, amelyet azért csapott, mert meg akarták lopni, elég volt ahhoz, hogy az egész tábor fegyverbe álljon. Másnap sikeres rohamot intéztek a mieink a vár ellen, bajor részről elfoglalták a tüzéség által már erősen megrongált legmagasabb pontot (az István-tornyot) s az ellenség hiába igyekezett elvesztett állásait heves ellentámadásokkal visszanyerni.

24-én⁵²⁾ a török megújította kitörését a bajor szakaszon, ott, ahol »haveva la guardia il Tenente Colonnello di Sassonia (Plötze)«, aki ugyan visszaverte a rohamot, de tizenhatodmagával holtan maradt a falak alatt, ahonnan tetemét a spahik a városba cipelték.⁵³⁾ 26-án Lotharingiai Károly a legközelebbi roham megkönnyítésére a nagy rondellától a palissádokig vezető hidat építtetett, melyet a gyújtóbombák ellen földdel takartak be, s hogy megakadályozza a kémeknek vagy a tatároknak a vizen való átkelest, a Dunát egy ügyes szerkezettel »in forma di catena con punti lunghi (Tüzes Gábor láncos gerendái), che passa dalla riva del Danubio alla punta dell'Isola di Santa Margarita« elzáratta.

29-én, azaz Keresztelő Szent János fejevétele ünnepén, amelyet a törökök szerencsés napnak tartottak,⁵⁴⁾ a nagyvezír többkeznyi tartalékot helyezve készenlétbe a hegyek között, 3000 válogatott vitézt indított el, hogy a várba segínyt vessen. Mindegyiknek 30 tallér jutalmat adott s írásbeli ígéretet arra, hogy aki közülük bejut Budára, élete végéig külön zsoldpótlékban fog részesülni. Az első rohamot Michele D'Aste verte vissza, majd Heissler és Caprara csapatai elől voltak kénytelenek ismételtlen irányt változtatni a janicsárok s így a lotharingiai táborba jutottak, ahol szétszórásukból az önkéntesek is, »pieni di calor naturale«, kivették részüket. Egyes osztagoknak mégis az alsóváros falait sikerült megközelíteniök, de innen is megszalasztva, Mercy és Serau századainak rohantak s végül »con somma confusione« a brandenburgiak táborában tették az utolsó áttörési kísérletet, ahol is teljessé lett véres kudarcuk. A mieink 10 közembert vesztek, egy hadnagyon és Mercy báró hadsegédén kívül, aki maga is súlyosan megsebesült. A közelharcban ugyanis egy rendkívül hatalmas törökkel került szembe, aki a fejére és vállára mért három kard-csapással leterítette a bárót. Közben Mercy elvesztette parókáját s mivel egy »pelliccia Turca« volt rajta, valaki — saját lovagjai közül — töröknek nézte s ráfogta pisztolyát, de ez szerencsére csütörtököt mondott s így ideje maradt megismertetni magát.⁵⁵⁾ Egy másik érdekes eset Caprara egyik öreg vértésével történt e napon. Ezt több puskalövés érte, melyek páncélját is átfúrták, de mind a maga, mind társai nagy bámulatára mégsem sebesült meg. A csodálatos menekülés magyarázatára a csata után jött rá, amikor vértjét a sátorban levette, látta, hogy a golyók »all'Abitino della Madonna« akadtak fönn. — Az sem érdektelen, hogy Károly herceg táborában egy jól öltözött török kivont karddal egy trombitás sátrába lépett s mikor ennek megrémült felesége térden állva kért tőle kegyelmet, »egli cavatasi da una manica una Borsa di sopra 300 Ungheri, glie la diede, buttandosi nel di lei letto, ma entrati poi dentro Uffitiali e soldati gli fecero, con gran dolor della donna, la testa«.⁵⁶⁾ Nem tudni, hány török esett el ebben a csatában: a mieink 900-nál több hullát takarítottak el, de a janicsárok maguk is sokat behordottak a várba.⁵⁷⁾

A nagyvezír másnap újabb 10 ezer emberrel próbálkozott, de mivel megérkezett Scherffenberg hadteste, majd Piccolomini tábornok öt ezrede, jobbnak látta visszavonulni. A szökevények jelentése szerint a nagyvezír nem tudta megakadályozni, hogy katonái a Dunán Buda felé tartó s a várbelieknek szánt élelmiszeres bárkákat ki ne fosszák.

Az augusztus 31-i haditanács, melyen Strattmann gróf, udvari kancellár is résztvett, szeptember 2-ára tűzte ki a döntő ostromot. Ez emlékezetes napról szó szerint a következőket írja Amerighi.⁵⁸⁾ »Miután minden intézkedés megtörtént, ugyancsak kemény napra lévén kilátás, folytatódott a falak és cölöpvédek lövetése. . . , amelyekkel együtt sokszor egy-egy kéz és kar is a levegőbe repült, annyira túlbuzgó volt az ellenség a hézagok kitöltésében. A csapatok rohamra készen már előző nap a rés alatt foglaltak helyet és sűrű soraikra az ellenség rengeteg követ, nyilat, gránátot zúdított, úgyhogy több, mint 60 emberünk meghalt vagy megsebesült. Mikor már hihető volt, hogy az ellenséget 32 ágyú és 16 mozsár állandó tüze kimerítette, délután 3 óra tájt a (Kis-) Svábhegyi úteg hat

ágyújának háromszor ismételt jelére megindult a támadás. Ebben a mieink valósággal oroszlanok módjára harcoltak, nem törődve egyébvel, mint jogos vérszomjuk kielégítésével, míg a törökök, mint megannyi tigris, védelmezték üregeiket s jószántukból egy tapodtat sem hátrálva, saját hulláikból emeltek új bástyákat; ezekre felkapaszkodva, a mieink még közelebbről érték az ellenséget, mely mintegy még hideg holtában is védte a várat. De a keresztények végül is, szüntelen mészárlások közepette, a várpalotáig szorították őket . . . , ahol egy félóra múlva egyebet sem lehetett látni, mint lángokat. Az égő hullák keltette undorukban a törökök saját élelmükhöz sem nyúltak és sértetlenül hagytak egy lőpor- és egy élelmiszer-raktárt. Közben hasonló módon folyt a harc a bajor szakaszon, ahonnan — nem tudván az általunk elért eredményekről — felénk menekült a törökség, vagy a vizen át próbált szabadulni. Akik nem fulladtak a folyóba »a causa degli Ungheri«, azokat lemészárolták, vagy elfogták s a többiek, itt is a tragikus véget látva, fehér turbánjaik lengetése közben megadták magukat... A dühnek és haragnak kétségtelenül nagy szerepe volt ebben a szörnyű vérfürdőben. Akik a tűz miatt nem tudták dühüket fosztogatásban kitombolni, a foglyokat megcsonkították, élve lenyúzták . . . , a tűz mellé kötözték, szemüket és belső részeit kivájták s hasonlókat követtek el, amikről illendőségből hallgatnom kell. Közben éjszaka lett, a tűz egyre jobban terjedt, amiért is nem lehet pontosan tudni a halottak számát. Az ellenség 3000-et, a bajorok 400-at vesztek, minékünk 100 halottunk és 200 sebesültünk volt. Néhány tisztünk is elesett, köztük Spinola őrgrof is, aki csak ez évben lett ezredes, bár már esztendő óta szinte teljesen önálló parancsnoka volt De Leslie tábornok ezredének . . . és az egész világ elismerésétől és csodálatától kísérve, örökítette meg hírét . . . Én a magam részéről azt hiszem, hogy igen nagyreményű vitéz halt meg benne, hiszen annyi tökéletes hőstettet vitt véghez, „che lo dichiaravano vecchio Maestro di scuola sì generosa et amabile.” A kezünkre jutott tűzérési anyag között, mely körülbelül 400 lövegre rúg, 65 mozsár, 147 nehéz ágyú . . . és sok más fegyver van. Négy rendkívüli méretű ágyút is zsákmányoltunk, amelyekből 140 fontos golyókat lőttek . . . A foglyok száma is ismeretlen, de meghaladja a kétezret, akik közül sokat eladnak, de már nem olyan olcsón, mint a vár bevételét követő két napon, amikor egy kupa borért akár harmat is lehetett kapni . . . A zsidóknak 100 tallér, sőt több is az ára, mert megbízottjuk vásárolja össze őket, míg mások önmagukat váltják meg. A várost a zsidó és török foglyok megtisztítják a halottaktól: a keresztényeket eltemetik, a többieket a Dunába dobják. A város parancsnoka Beck generális, akinek Strasser, Salm-ezredbeli alezredes és Bischoffshausen vezérőrnagy vannak segítségére 2500 némettel és 1000 magyarral. Harmadikán ünnepélyes Te Deumot tartottunk . . . s aztán megkezdődött az árkok betemetése . . . A kevésbbé megrongált épületek kijavítása közben annyi élelmet találtunk, hogy az még sokáig elegendő lett volna a védők ellátására. Annál inkább hálát kell tehát adnunk Istennek, kérve, hogy őrizze meg számunkra szent kegyelmét, melynek segítségével módunkban lesz hamarosan nem kevésbbé fontos sikerekről értesülni (e célból három nappal ezelőtt már el is indult egy 20.000 lovasból, 12.000 gyalogból és 6000 magyarból álló hadsereg)«.

A szeptember első napjaiban lezárt napló írójáról a bevezetésben elmondottakon kívül alig sikerült valamit megtudnunk. Sestigiani munkájának idézett helyén azt mondja, hogy Amerighi, miután a hadjárat fára-dalmait kipihente, visszatért »in Germania«, azaz a török ellen Magyar-országban hadakozó császári seregekhez, itt főhadsegéddé lett s ilyen minő-ségben szolgált 1697-ben.⁵⁹⁾ További sorsáról csupán egy sírfelirat világosít föl, mely a firenzei S. Maria Sopr'Arno templom lebontásakor került napfényre. E szerint hadipályáját mint császári tábornok fejezte be s életének 57-ik évében, azaz 1721-ben halt meg Firenzében. A Carlo Mazzei által⁶⁰⁾ közölt sírfelirat szövege a következő: Comitem Paulum Ducis Militum M. Antonii Amerighi F. — Patricium Senensem Strenuum Optionem — Generaleme Caesaris obiit Aet. S. A. LVII — Prid. Id. Febr. A. S. MDCCXXI Florentiae — Philomena Amerighia Ambrogia — Fratrem Amantissimum Soror Moestissima — Heic deposuit.

Várady Imre

¹⁾ Egy budavári irodalmunkban éppen csak említett, de eddig fel nem használt napló, mely írójának alapos tájékozottsága, katonai szakértelme s szinte irodalmi értékű előadása folytán műfájának legjobb termékei közé tartozik — *Distintissimo diario dell'assedio della Real Città di Buda riconquistata per assalto dell'Armì Christiane à 2. Settembre 1686, composto da un Venturiere nell'Armata del Duca di Lorena; e trasmesso di settimana in settimana ad un Gran Principe, per informazione di tutto quello, che di giorno in giorno andava accadendo. Dedicato All'Illustriss. Sig. e Padrone mio Osser. Il Signor Battista Grimaldo. In Genova, nella Stamp. del Franchelli* (7 szlt. levél, 174. ll.) — az angol önkéntesek ismert nevein kívül a következőket sorolja föl: Col. Forbes, Cap. Roberts, Mons. Bellasis (?), Houward, Vadrez, Coutts és Milord Mounjoy. Az olaszok közül egy Donati nevű önkéntes nevét jegyzi föl. — Másutt Lord Wiffers és Anton Carres angol önkéntesek említésével találkozunk.

²⁾ »Tu sei l'eccelso scopo

De l'Arco mio, Tù de' miei strali industri

Sei la meta prefissa Ungaro Soglio«.

(Mario Reitani Spatafora: *Per la gloriosa conquista della real città di Buda* ... Roma, Komarek, 1686. 5. l.)

³⁾ *Il Trionfo della Fede Rappresentato per l'Acquisto di Buda* ... Discorso del ... Fr. Buonaventura Colombini ... In Siena, 1687.

⁴⁾ *Apparato fatto dalla Pietà de i Cittadini Sanesi nella Chiesa dell'Insigne Collegiata della Madonna di Prouenzano* ... In rendimento di gratie alla misericordia Divina per l'importante acquisto della Real Città di Buda ... Siena, 1686.

⁵⁾ Pl.: *Testamento della Real Città di Buda nella sua Agonia il primo settembre 1686*. Siena, 1686. — Germanicus Ptolemaeus: *Eminentiss...* Cardinali Chisio *Ob receptam ab armis foederatis* ... *Budam Metropolim Hungariae Plausus, et Gratulatio*. Senis, 1686. — Giacomo Maria Cenni Sanese: *Per la conquista di Buda dall'Armì Cesaree sotto la condotta del Duca di Lorena* ... Lucca, 1686. — *Ossequio poetico del Dottor Crescentio Costanti Accademico Astruso* ... Siena, 1686.

⁶⁾ Giov. Maria Poderetti Accad. Infecondo: *Buda Trionfante perchè vinta* ... Siena, 1686.

⁷⁾ A sienai Biblioteca dell'Archivio di Stato tulajdonában.

⁸⁾ A Sestigiani művéből vett idézetek másolatát, valamint F. E. Bandini-Piccolomini alább idézendő dolgozatát dr. Giovanni Cecchini, a sienai állami levéltár igazgatója volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

⁹⁾ A máig is meglévő felirat szövege: »A. M. D. G. Coeso Turca Vexillifero ad Eszekinum primo militiae Anno 1685 aetatis XVIII, hoc trophæum Deiparae dicavit Comes Paulus Amerighi.«

¹⁰⁾ F. E. Bandini—Piccolomini : *Notizie storiche della bandiera turchesca di Santa Maria in Provenzano. Atti e Memorie della Sez. Lett. e di Storia Patria della R. Acc. dei Rozzi*, vol. III, 170. 1.

¹¹⁾ *Enciclopedia Storico Nobiliare Italiana* promossa e diretta dal Marchese Vittorio Spreti. Vol. I, Milano, 1928. 373. 1.

¹²⁾ *Historia del Sig. Orlando Malavolti de' fatti, e guerre de' Sanesi... seguite dall'origine della lor città, fino all'anno MDLV...* Venetia, 1599.

¹³⁾ *Memorie storico-critiche della città di Siena... di Pandolfo Petrucci...* Raccolte dal... Cavaliere Gio. Antonio Pecci. Tom. III, Siena, 1760., 167. 1. — Magyar szempontból sok érdekes adatot tartalmazó munka.

¹⁴⁾ U. ott, Tom. IV. 192—194. II.

¹⁵⁾ A. Liberati : *Onoranze rese a Don Diego Mendoza nella sua venuta a Siena. Notizie e documenti di storia senese*. Siena, 1911. 143—147. II.

¹⁶⁾ F. E. Bandini—Piccolomini id. tanulm. 170. 1.

¹⁷⁾ *Juris prudentiae conclusiones ex utr. iure depromptae quas publice propugnandas proponit Marius Amerighus* Patr. Sen. Senis, 1658.

¹⁸⁾ *Speculum theologicum Theresiae... Galliarum Reginae propositum...* és *Harmonia legalis celsitudini regiae Augusti Galliarum Delphini exhibita* a Pompeo Abbate Amerighi. Accademico Intronato... Senis, 1681.

¹⁹⁾ *Orpheus redivivus principibus legislator... sive Theses Juris Publici... Compositae et publicae ventilationi propositae* a Stanislao Comite Amerighi... Viennae (1697).

²⁰⁾ Sienában 1739-ben Niccolò di Marc'Antonioval kihalt a család, amelynek Firenzében ma is élő leszármazottjai az *Elenco Ufficiale Nobiliare Italiano* szerint a »patrizio di Siena« címet viselik.

²¹⁾ R. Archivio di Stato in Siena »Registro dei Battezzati« ad annum.

²²⁾ Archivio dell'opera di Provenzano : *Deliberazioni, 1637—1692*, Tomo III., c. 56. Közli Bandini—Piccolomini id. tanulm. 173. lapján.

²³⁾ U. onnan közölve u. ott.

²⁴⁾ A *Diario*-nak előtünk fekvő szövege, mivel a sienai Biblioteca Comunale eredeti példánya csak a helyszínen hozzáférhető, az az ugyancsak ritka lenyomat, melyet egy Amerighi—Torrighiani-esküvő alkalmával »menyegzői ajándékként« Carlo Mazzei készített : Firenze, 1894. 50 lap. Ennek létezésére Florio Banfi volt szíves figyelmeztetni, amiért ez úton fejezem ki hálás köszönetemet. Az alábbi hivatkozások az eredeti kiadással összevetett és azzal pontosan egyező firenzei lenyomat lapszámaira vonatkoznak.

²⁵⁾ Amerighinél (12. 1.) : Barcam.

²⁶⁾ Amerighinek ez az adata megerősíti Richards naplóját, mely 30 sebesültet és halottat említ, míg a *Journaux* csak egyet, a hivatalos *Foglietto* pedig hat halottat és sebesültet ismer el. (V. ö. Károlyi : *Buda és Pest visszavétele 1686-ban*, 246. 1.)

²⁷⁾ *Diario*, 15. 1.

²⁸⁾ Más források negyvenre teszik a veszteségek számát.

²⁹⁾ *Diario*, 18. 1.

³⁰⁾ Más források pontosabban 10 közember és egy kapitány haláláról tudnak.

³¹⁾ *Diario*, 19. 1.

³²⁾ U. ott.

³³⁾ Thüngen vezérőrnagy halálát más források is (például a Budavárra vonatkozó bibliográfiában eddig ismeretlen *Giornale Militare. In cui succintamente raccontasi quanto giorno per giorno succede nell'armata cesarea sotto la città di Buda, et altre Piazze dell'Ungheria. Dedicato all' Illmo Sig. il Signore Mario Bianchelli Nobile Riminese. Rimino per Giov. Felice Dandi*, 1686.) e napra teszik, holott valójában a július 27-i rohamnak esett áldozatul.

³⁴⁾ *Diario*, 20. 1.

³⁵⁾ U. ott, 21—22. II.

³⁶⁾ U. ott. Az említett altábornagy La Fontaine gróf. A veszteség Károlyi szerint nem tehető többre 30—40 embernél.

³⁷⁾ Más források szerint csak 100 janicsárból állott.

³⁸⁾ Löben János és Gschwindt.

³⁹⁾ *Diario*, 24—25. II. — A *Foglietto Straordinario* szerint is »non si sà dalla bomba o d'altro accidente siasi acceso«.

⁴⁰⁾ »con il solito effetto«, mondja gúnyosan, *Diario*, 26. 1.

⁴¹⁾ Fiáth János hajdú.

⁴²⁾ Az »aiuto maggiore« súlyos sebesüléséről a legtöbb forrás nem tesz említést s a nap vesztését általában csak 200-ra becsülik.

⁴³⁾ *Diario*, 29. 1.

⁴⁴⁾ A bajoroknál 117 halott, 972 sebesült, a szászoknál 70 halott, 199 sebesült. *Diario*, 29. 1.

⁴⁵⁾ De fel vannak sorolva u. e nevek az idézett *Giornale Militare*-ben is.

⁴⁶⁾ *Diario*, 31—34. ll.

⁴⁷⁾ *Diario*, 33—34. ll.

⁴⁸⁾ Valójában a Csepel- és Margit-szigetre.

⁴⁹⁾ *Diario*, 36—37. ll.

⁵⁰⁾ Károlyi szerint 200—300 janicsárnak sikerült a fehérvári kapun át a várba hatolnia.

⁵¹⁾ Említi az idézett névtelen *Giornale Militare* is, valamint Giov. Paolo Zenarolla székesfehérvári prépost következő műve: *Giornale Militare, ovvero Buda espugnata sotto gli auspicii del Potentissimo Imperatore de' Romani Leopoldo I, sempre Augusto l'anno 1686. Dalli fortissimi eroi Carlo V. Duca di Lorena, e Massimiliano III. elett. di Raviera...* (Hely és év nélkül. 6 sztlán, 224 ll.). Figyelemreméltó, hogy a különben erősen aulikus szellemű szerző mily rokonszenvvel viseltetik a magyarok iránt, következetesen megkülönböztetett elismeréssel szólva a hajdúk és huszárok vitézségéről és értékes szolgálatairól. — E munka érdekes függeléke az ostrom folyamán használt és zsákmányolt tüzérségi anyagról, valamint az igénybevett lőszer mennyiségről tüzérségtörténeti szempontból még kiaknázatlan.

⁵²⁾ Valójában 23-án.

⁵³⁾ *Diario*, 41. 1.

⁵⁴⁾ Mert több vállalkozásuk sikerült e napon: 1521-ben Belgrád bevétele, 1526-ban a mohácsi csata.

⁵⁵⁾ *Diario*, 43. 1.

⁵⁶⁾ *Diario*, 44. 1.

⁵⁷⁾ Károlyi szerint (401. 1.) 1200 ember volt a törökök vesztesége.

⁵⁸⁾ *Diario*, 45—50. ll.

⁵⁹⁾ »Ritornatosene poscia in Germania fu fatto Aitante generale nel qual posto si ritrova in quest' anno 1697«.

⁶⁰⁾ A napló idézett kiadásának 6. lapján.

